

Образът на дървото в българската и полската езикова картина на света

Катажина Попова

The Image of the Tree in Bulgarian and Polish Viewing of the World: The object of the semantic analysis are Bulgarian phrasal expressions with a constant component "tree" and its derivatives compared with the same expressions in the Polish language. The research is based on the conception of the cognitive linguistics. It is orientated to the reconstruction of the mode of understanding phrasal expressions and to the world perception. This is defined as the linguistic worldview, formed in each language in a different way and illustrates different conceptualization of the world - element connected with "tree".

Key words: cognitive linguistic, viewing the world, conceptualization of the world.

ВЪВЕДЕНИЕ

Връзката на растителния свят с човека е толкова дълга, колкото съществува човешкият род. Централно и най-важно място в него заема дървото като най-голямо, най-високо и най-мощно сред растенията. То и неговите деривати като конститутивни елементи на ФЕ са обект на това изследване, като в центъра на вниманието е поставена семантиката, нейното разбиране и семантичния образ на ФЕ.

Приетата в работата концепция за езиковата картина на света по естествен начин кореспондира с методологията на когнитивната лингвистика, която е насочена към връзките на езика с културата, разбираана широко, с познавателните способности на човека и третира езика като източник на знание за самия човек.

ИЗЛОЖЕНИЕ

С цел по-изразително разкриване на спецификата на изследвания материал се съпоставят българските ФЕ с полските със същия състав. „Съпоставителните изследвания имат за задача да сравняват езиковите картини на света, които са различно оформени в отделните езици, т.е. сравнение на различни начини на концептуализиране на света” [1:77].

Значенията, образувани от ФЕ с компонент „дърво”, и неговите деривати могат да бъдат отнесени към различни понятийни полета.

Първата група ФЕ се вписва в широко разбираното понятийно поле **ДВИЖЕНИЕ**.

1. *‘Набивам, натупвам, бой’*

Семантиката, свързана с набиване и бой, е потърсила своята реализация във ФЕ, като се обърнала към сухо дърво и неговия дериват „дървен”. Господ, който наказва за грехове, в съчетание с определението „дървен” изпълнява ролята на пръчка и по метафоричен начин се асоциира с бой: *дървен господ ‘бой’; ще играе дървен господ (игра дървен господ) по мене; ще играе по гърба ми дървен господ (игра по гърба ми дървен господ) ‘ще ме бият, ще ям бой или ще има бой (биха ме или има бой)’; да не играе по гърба ти дървен господ ‘да не ядеш бой’; ям дървен господ ‘нанася ми се бой, бият ме’; ще (да не) ядеш дървен господ ‘ще (да не) те бият’*. Само за бой става *пусто дърво недодялано; пусто дърво ~неокастрено~ ‘като възклицание със закана за бой’*.

В нашите езици съществува ярка опозиция на живото и зеленото дърво със значение ‘растящо дърво’ и сухото, мъртво дърво ‘суровина, материал’. Дървото като материал е твърдо и мъртво, то няма чувства и има практическо приложение в ежедневието на човека: за огрев, за изработка на мебели и др., в това число и за бой – *ще ям дърво~то; ядох дърво ~то~ ‘ще ме бият (биха ме)’*. Живото и зеленото дърво конотира съвсем различни асоциации и понятия. Дори в толкова далечния за

нас австралийски език аранта понятието *itethe* `живея/жив съм` е обяснено така: зелено дърво, това е такова дърво, което е все още живо [2:111].

Дървото също така участва като компонент във ФЕ, за да изрази понятие, свързано с **ПРОСТРАНСТВО** – едното от основните форми на съществуване на материята.

2. `Стоя`

Положението в пространство изразява значението `стоя`. Дървото, за разлика от човека и животното, има постоянно и непроменящото се място. То е тясно свързано със земята като условие за неговото развитие и живот, по особен начин влияе върху човека и заобикалящата го среда. Самата големина на дървото се свързва с непоклатимост и неподвижност: *като дърво/дръвник, стоя; като дръвник, изправям се* `неподвижно и безучастно, без да върша или да разбирам нещо (стоя)`. В ПЕ същото значение предават ФЕ с компонент „пън” и „дъб”: *stać jak pień* (стоя като пън); *stoi jak dąb* (стои като дъб), но и в БЕ има подобни: *като дъб/пън, стоя; като дъб/пън, изправям се; като пън стърча*. Неподвижността, характерна на растителния свят, се приписва на човека и поради разширената си семантика проправя малки семантични пътечки към други конотативни понятия, като безучастие и безделие, и се оценява негативно, тъй като за разлика от дърветата човекът е мобилен. Изходният домейн неподвижност на дървото, т.е неговото свойство, става основа за образуване на ФЕ и се развива в посока към безучастие и бездействие, конотира неразбиране и незнание, граничещи с безделие, затова тези ФЕ имат пренебрежителен характер. По този начин дървото също така се противопоставя на човека, който е подвижен, може да говори, може да изпитва емоции, за разликата от дървото. Понякога е много трудно да се определи понятийното поле за ФЕ поради тяхната разширена семантика и полисемия, а това явление е много характерно за фразеологизмите.

Човекът встъпва във взаимодействие със заобикалящата го физическа и културологична среда, с действителния свят и е заобиколен от флора и фауна. Човекът е част от обществото, затова **ОТНОШЕНИЯТА** играят важна роля в неговия живот. Те могат да бъдат от най-различен характер.

3. `Вредя си или вредя някому`

В живота има най-различни ситуации, а постъпките ни могат да бъдат добри или лоши. Когато постъпвам противно на личните си интереси, сам ставам причина да изпадна в неизгодно положение `подсичам/подсека дървото под себе си; сека дървото под себе си, в ПЕ е използвана част на дървото – клон: *podcinać gałąź, na której się siedzi* (подсичам клона, на който сеядя), но и в БЕ има ФЕ с компонент „клон”: *сека клона, на който сеядя; сека клона, на който стоя; сека клона, на който съм стъпил*. Наблюденията на двете народности са абсолютно еднакви – подсичането на дървото или клона се възприема като нещо отрицателно, вредно. Обаче когато струпвам върху някого цялата отговорност, вина за нещо или неприятни последици от нещо, тогава *стоварвам/стоваря кривите дърва върху гърба на някого; стоварвам/стоваря кривите дърва върху (върз) някого*. Полските ФЕ с подобно значение акцентират вниманието върху частите на тялото, без да се конкретизира, какво се стоварва върху тях: *coś zwała się na czyją głowę* (нещо се стоварва върху нечия глава); *zwałaś co na kark* (стоварвам нещо на гърб). Кривите дърва и изобщо всичко що е криво се възприема твърде негативно, това е свързано с акцента, поставен върху основната роля на човешкото тяло при структуриране на нашия опит, а също така и със значението, което изпълнява тази структура при разбиране. Нашето тяло има изправена стойка и функционира с тези дадености в заобикалящата ни физическа среда. Етимологията на думата също потвърждава обвързаността с негативни асоциации на думата *крив*. Тя е свързана с праиндоевропейски корен *(s)krei- `извивам, кривя, въртя`, праславянски *krivъ `неправ, несправедлив; фалшив, лош, виновен`, литовски *kreivas* `същото`, латински

curvus `сгънат, изкривен, закръглен`, гръцки *kyrtós* `гърбав, изпъкнат`, старополски *krzywy* `фалшив, неправдив, измамен, виновен, заслужаващ наказание` [3:268]. Всички понятия излъчват негативна оценка, отклонение от нормата прав. Дори Вавилонската кула е крива и поражда отрицателни асоциации с бъркотия, безредие [4:1282].

Когнитивната лингвистика не приема делението на синхрония и диахрония. Езикът трябва да бъде описван в перспективата на развитието. Именно етимологията често внася съществена информация за ЕКС. Анализът на произхода на определена ФЕ може да разкрие черти, които са били важни и съществени при нейното образуване. Това по-скоро може да се отнася към реконструкцията на предишната ЕКС отколкото към настоящото състояние, но етимологията обяснява процеса на формиране на картината на света, която функционира в съвременния език [5:36]. Навлизането в миналото на езика улеснява интерпретацията на съвременните явления, разкрива мотивацията на синхронно немотивирани ФЕ, потвърждава съществуването на постоянни корелации между когнитивни домейни [6:51].

Следващите ФЕ с компонент дърво са свързани с понятийното поле **ПСИХИКА**. Те изразяват чувства, характер, морал, воля и интелект. Лингвистите отбелязват, че в много езици повечето ЛЕ, означаващи чувства, съдържат отрицателна оценка. Въпросът, как хора описват чувства, отдавна вълнува не само лингвистите. Анна Вежбицка говори за чувствата така: „Чувството е онова, което се чувства, а не това, което се изживява с думите. С думите може да се запишат мисли. Чувствата не могат да се запишат с думи. Мисълта е нещо, което има структура, тя може да се възпроизведе с думи. Чувството по своето естетство е лишено от структура, т.е. то е невъзможно за изразяване” [7:30]. Лингвистката обобщава, че чувствата се описват чрез „... сравняване на чувството, което изпитва някой, с чувството, което ни подсказва паметта или въображението, свързано с описание или ситуация, предизвикващи това чувство, или експресия на тялото, или съпровождащите чувството физиологични реакции” [7:36]. Анна Пайдзинска чрез анализа на чувствата разкрива ЕКС, като казва, че непрекъснато се опитваме да изразим неизразимото [8:87].

4. `Безпокойство, мъка`

А как ФЕ предават чувството на безпокойство и мъка? Това са чувства на притеснение и тревога за нещо лошо, което се е случило или може да се случи. „... най-често концептуализираме нефизически явления с физически термини – това означава, че концептуализираме по-слабо очертани явления с помоща на по-ярко очертани явления.” [9:84]. Безпокойството и мъката могат да имат различен характер и могат да протичат с различна сила, но „...за да идентифицираме чувството ... трябва да намерим сравнение в мисълта” пише А. Вежбицка [7:159]. Много често при оценяване се използва сравнение между два обекта или между две състояния на същия обект. „Чувството се описва чрез сравнение с такова чувство, което познаваме от собствения си опит или, което можем да си представим...” [7:21].

Включвайки най-важното своето сетиво – зрението, а също така и въображението си, човекът наблюдава червея и неговото действие и го сравнява със своето физиологично и психическо състояние, когато изживява съмнения и неприятно вътрешно притеснение, много често неосъзнавано. Червеят, който яде дърво, му нанася вреда, взема му живота. Образът на червея в дървото се сравнява с неспокойно вътрешно състояние на човека. Чувството на безпокойство и тревога са абстрактни понятия и се сравняват с нещо съвсем конкретно, с това, което наблюдаваме в растителния свят, близък за човека: *върти ме като червей в дърво* `безпокой ме нещо, съвестта ме измъчва за нещо`; `измъчван съм от постоянни и безполезни натяквания`, *набирам се като червей на дърво* `мъча се, наказвам се за нещо`. В ПЕ има същото значение, свързано с червея, само че без компонента

дърво, т.е. наблюденията на българина и поляка са подобни, в тях се повтаря образът на червея с неговото характерно действие: *robak kogoś gryzie* (червей някого гризе) `някой има притеснения, някого нещо мъчи`. Примерите показват, че някои неща от действителността се възприемат еднакво, независимо от народността, тъй като са обусловени от анатомичните и физически особености на човека. Според полските народни поверия когато червей яде дървото, това означава, че душата е на покаяние, т.е. трябва да понесе страдания [10:98]. Кривото, както стана дума по-горе, за пореден път конотира отрицателни асоциации: *оправям/оправя кривите дърва* `мъча се, старая се да поправа недостатъците и грешките на някого`, *нося кривите дърва на някого* `търпя неприятности, мъча се, страдам заради някого`.

5. `Опак`

Човекът възприема, подрежда, оценява и осъжда заобикалящата го среда. Външен вид, поведение и действия, предмети и тяхното състояние, свързани с човека, се измерват спрямо нормата. Нормата е типично състояние на действителността. От психологическа гледна точка тя е нещо по-малко съществено отколкото нетипичните състояния, затова по-рядко получава езикови определения [11:22]. В лексиката на всеки език преобладават единиците с негативна оценка спрямо тези с позитивна, а фразеологията потвърждава този факт. Резултатите от емпирични изследвания показват, че по-голяма тежест имат отрицателните оценки в сравнение с положителните. Позитивните оценки (с изключение на екстремалните) имат по-широк спектър на приложение и са по-често „размити“, по-обобщени, затова по-слабо различават описваните обекти в сравнение с по-конкретните негативни определения [11:28]. Нормата и прототипът на идеалното дърво е правата форма, която се съпоставя с правата стойка на човека: *като дъб, изправям се*, в ПЕ: *wystukły jak topola* (строен като топола), а всичко, което е криво, е извън нормата. То не е типично, не е характерно за дървото и затова прави впечатление и се оценява като недостатък: *криво дърво* `опак, неразбран човек`, в ПЕ *krzywe drzewo* `човек вечно недоволен, навсякъде пречещ`. М. Марчевска подчертава, че според полските народни поверия от криво дърво дори не се строи къща, понеже в него седи „злото“, което носи нещастие [10:94]. Тук имаме вид метафорично понятие, когато цялата система от понятия предава структурата на друга система. Такива метафори Дж. Лейкъф и М. Джонсън наричат ориентационни, понеже повечето от тях имат връзка с пространствена ориентация, а в нашия случай това е нагоре-надолу. Правата форма и посоката нагоре в представите на човека е положително, а всичко криво и насочено надолу е лошо, проклето и получава отрицателна стойност. Това пространствено направление възниква в резултат на това, че ние – хората имаме определена стойка на нашето тяло, което функционира в нашата физическа среда. Ориентационните метафори дават на дадено понятие пространствена ориентация, която е в съгласие с метафората ДОБРО ТОВА Е НАГОРЕ и съответно ЗЛО ТОВА Е НАДОЛУ. Представителите на когнитивизма Дж. Лейкъф и М. Джонсън отдават много голямо значение на тази метафора, подчертавайки, че тя е основна понятийна категория, свързана с мисленето и дейността на човека в света, „... откриваме присъствието на тази метафора в ежедневието ни живот, не само в езика, но също така в мислите и в действията. Системата на понятията, която ползваме, за да мислим и действваме, е метафорична в своята същност“ [9:25].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Семантичният анализ показва, че фразеологизмите в БЕ и ПЕ имат подобни концептуални основи, почиващи върху сходни наблюдения и опит. Образите и в двата езика са сходни. Съществуващите различия могат да бъдат обяснени с въздействието на културологичния фактор. Връзката на човека с дървото е

многостранна. Изследването потвърждава, че ФЕ с отрицателна оценка са повече. Отрицателни конотации във всички примери излъчва кривото дърво. ФЕ с компонент дърво и неговите деривати показват, че една от важните дейности на човека е аксиологизацията на света, когато вещите и процесите се оценяват като положителни или отрицателни, т.е. има дихотомия при евалуацията на света.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Grzegorzczkowska R. Idee kognitywizmu jako podstawa badań porównawczych w zakresie semantyki // Etnolingwistyka № 16. Lublin, 2004.
- [2] Wierzbicka A. Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne. Lublin, 2006.
- [3] Boryś W., Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.
- [4] Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury. Kraków, 1985.
- [5] Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischner M. Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej // „Język a kultura”, t.13: Językowy obraz świata i kultura, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wrocław, 2000.
- [6] Pajdzińska A. Metafora pojęciowa w badaniach diachronicznych// Przeszłość w językowym obrazie świata, pod red. A. Pajdzińskiej i P. Krzyżanowskiego, Lublin, 1999.
- [7] Wierzbicka A. Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne. Warszawa, 1971.
- [8] Pajdzińska A. Jak mówimy o uczuciu? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata // Językowy obraz świata. Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego Batmińskiego. Lublin, 1990.
- [9] Lakoff G., Johnson M. Metafory w naszym życiu. Warszawa, 1988.
- [10] Marczevska M. Drzewa w języku i w kulturze. Kielce, 2002.
- [11] Pajdzińska A. Wartościowanie we frazeologii.// Język a kultura, t. 3, Wartości w języku i tekści. red. Jadwiga Puzynina, J. Anusiewicz. Wrocław, 1991.

За контакти:

Доц. д-р Катажина Попова, Катедра “Славянски езици”, Департамент по езиково обучение, Университет „Проф. д-р Асен Златаров”- Бургас, тел.: 0889843596, e-mail: katarzyna@abv.bg

Докладът е рецензиран.

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „АНГЕЛ КЪНЧЕВ“
UNIVERSITY OF RUSE „ANGEL KANCHEV“

ДИПЛОМА

Програмният комитет на
Научната конференция RU&SU'13
награждава с КРИСТАЛЕН ПРИЗ
“THE BEST PAPER”

доц. д-р КАТАЖИНА ПОПОВА
автор на доклада

“Образът на дървото в българската и
полската езикова картина на света”

DIPLOMA

The Programme Committee of
the Scientific Conference RU&SU'13

Awards the Crystal Prize

"THE BEST PAPER"

to Assoc. Prof. Dr. KATAZHINA POPOVA
author of the paper

“The Image of the Tree in Bulgarian and
Polish Viewing of the World”

РЕКТОР
RECTOR

проф. д-н Христо Белоев
Prof. DSc Hristo Beloev

26.10.2013